

A SAJÓKAZAI VÖRÖS MÁRVÁNY TABERNÁKULUM

JOÓ TIBOR

1982. május 8-tól 1982. november 1-ig az ausztriai SCHALLABURG várkastélyban „Korvin Mátyás és a magyarországi reneszánsz 1458–1541” címmel nagyszabású kiállítást rendeztek, amelynek anyagát a következő évben – 1983. február 24-től 1983. június 26-ig – Budapesten a Magyar Nemzeti Galériában is bemutatták.

Az itthoni kiállítás címe: „Mátyás király és a magyarországi reneszánsz 1458–1541” volt. Az ausztriai kiállítás – több mint 800 oldalas, német nyelvű – katalógusának a 654. oldalán (magyarra fordítva) tanulmányunk tárgyáról az alábbiakat írják: „800. *Sajókazai tabernákulum (1500 körül)*.”

Vörös márvány, 89×63×18 cm. A lábazon az adományozó címere. A tabernákulum díszítményeinek a fő motívuma: a rozettasor Benedetto da Majano-tól származik. Az ő kedvenc motívumaihoz tartozott. Magyarországra ez a kedves, derűs motívum kétségtelenül Firenzéből jött, részben magának Benedettonak a közvetítésével, részben pedig a Magyarországon tevékenykedő itáliai kőfaragók és szobrászok útján (például a „Márványmadonnák mestere” által). Magyarországon ez a motívum széles körben elterjedt. Különböző variációkban jön elő: Budán, Visegrádon, Veszprémben, Pécsen, Nyírbátorban, Kolozsváron (– itt utalás következik a kolozsvári múzeumban levő szentségtartó kiállítási katalógus számára –), Magyargyerőmonostoron, Keresden, Hermannstadtban és így tovább. A népművészetben is (sárközi hímzések, Kalotaszeg és így tovább) otthonos lett. Kaza város (oppidum) történetével kapcsolatban meg kell jegyezni, hogy 1500 körül a Kakas család Kaza nagyobb részének a földesura volt. (Csánki Dezső: Magyarország történeti földrajza a Hunyadiak korában. 1. kötet, Budapest 1890. 165.)

Az irodalomra utalásban hivatkozik a vonatkozó ismertetést író Balogh Jolán „A művészet Mátyás király udvarában” című nagyszabású műve (Budapest, 1966.) I. kötetének 128., 218–219. oldalaira és „A magyarországi művészet története” című alapvető munkában (Budapest, 1973.), az I. kötetben általa írott „A reneszánsz kor művészete” c. fejezet 210. oldalán írottakra és a 310. számú képre. Végezetül megemlíti még, hogy a tabernákulum Miskolcon, a Herman Ottó Múzeumban van. A német nyelvű katalógus bemutat még tabernákulumunkról egy negyedoldallas képet is.

A Magyar Nemzeti Galéria itthoni kiállításáról készült katalógus már kevesebbet közöl a szűkebbre méretezett ismertetésében, mert a „*Tabernákulumok*” között – elsőként említve a sajkókait – az alábbiakat írja: 575. | Tabernákulum Sajókazáról, 1500 körül. Vörös márvány, 89×63×18 cm; Miskolc, Herman Ottó Múzeum; M. C. 800. kat. szám.

Ezt követően felsorolja még a Pomázról, Csóvárról, Bajnárról, Tereskéről, Balatonszemesről, Nyírbátorból, Nagyvarsányból, Kövesdről (az erdélyi Kövesdről van szó) hasonló adatait, közölve azt is, hogy a sajkócai, pomázi és a csóvári tabernákulumok bemutatásra kerültek, míg a többi felsorolt tabernákulumot csak fényképen mutat-

ják be. (Nyilvánvalóan hasonló volt a helyzet az igen nagy méretű – belvárosi templomi, és a pécsi székesegyházi – tabernákulumokkal is.)

A sajkózai tabernákulum fentebb ismertetett adatainak kiegészítése, módosítása kapcsán utalnom kell arra, hogy a művészettörténeti irodalomban ma is van bizonyos el-
lentmondás, olykor párhuzamosság e tárgytypus fogalmával kapcsolatban, s felbukkan-
nak olykor keveredések is, annak ellenére, hogy e tárgytypussal kapcsolatban már ko-
rábban állást foglalt a nemzetközi szakembergárda.¹

A sajkózai tabernákulumot 1. számú felvételünk mutatja be. Nagyon jól láthatók a tabernákulum nyílását felül és két oldalt keretező rozetták sorai, a stilizált virágfor-
mák, többségükben kör alakban elrendezett szirmokkal, pontosabban: mindkét olda-
lon 2–2 virágnál, a kör alakú központ körül 8–8 szirmmal, további 3–3 virágnál 6–6 erő-
teljesebben faragott és közöttük 6–6 kisebb méretűre faragott szirmmal, a felső sorban
pedig mindhárom virágnál 6–6 erőteljesebb és 6–6 kisebb méretű szirmmal, a két felső
sarokban pedig kicsit nagyobb méretű, majdnem elipszis formájú mezőben nyújtottab-
ban elhelyezett, főleg két oldalra hajló, hosszúkás 8–8 szirmmal. Ez a három rozettasor
a mintegy 38 cm magasságú, 12 cm szélességű ajtónyílás hajdan ajtóvasalást és ajtót tar-
tó, átlagosan 4–4 cm szélességű béllet körül helyezkedik el, kerekítve 17 cm-es bélleten,
befelé szűkülő keretrészen.

Az alsó, kifelé szélesedő felülrész kettős, vésett vonalkázással perspektivikusan
növeli a térhatást. A közepén faragott szalaggal összekapcsolt és ugyancsak faragott
szalaggal körülvelt virágok sorát kívül egy keskeny sima felület keretezi, s ezen a kere-
ten kívül található kétoldalt egy-egy, kb. 6–6 cm széles, kisebb mértékben előreálló,
7–7 levélköteggel díszített pilaszter, melynek vízszintes tagolású lába, s levéldíszes feje-
zete van. Az oszlopok lábazata, s egyben a bélletes szekrényrész alatt faragott, közepén
felezővonallal ellátott ovális díszítő motívumsor látható, amely elhatárolja egyben az
alatta levő ornamentális részt, melynek közepén címerpajzs, ez alatt és két oldalt bősé-
gszaru díszes motívumai találhatóak. Ez a – sajnos sérült és részben – hiányos alsó rész ké-
pezte az architektónikus felépített és a firenzei quattrocento hagyományain alapulva
felépített fali tabernákulum alsó részét, teljességgel hiányzik azonban a koronázó orom-
zat, amely a hazai tabernákulumoknál minden esetben lunettás, figurális résszel zárta,
koronázta az építményt.

A felső rész, az oromzat ismerete nélkül megközelíthetőleg sem tudjuk meghatá-
rozni a mi tabernákulumunk hajdani méreteit, de mindenesetre – a hazai adatok ismere-
tében – a közepes méretűek közé sorolhatjuk.

Az első reneszánsz tabernákulumok Firenzéből kerültek hazánkba, így a visegrádi
tabernákulum Benedetto da Majano műhelyéből, de ilyen finom töredékek kerültek elő
Diósgyőr várából, Budáról, az erdélyi Gyalu püspöki várából is. Az adományozók kí-
vánságai nyomán keletkeztek olyan tabernákulumok, amelyek már itthoni (hazai) mű-
helyekben, részben itáliai, részben magyar kőfaragók kivitelezésében készültek el. Így
lett a reneszánsz tabernákulum a magyarországi késő gótikus templombelső derűsen
vonzó dísz. Az előbbieken már vázolt (pilaszterekkel körülvelt fülkéből álló, konzol
által megtámasztott és lunettás oromzattal koronázott) tabernákulumtípus Bernardo
und Antonio Rosselino, Mino da Fiesole, Robbia-műhely nyomán alakult ki, de kieme-
lésre méltó, hogy a magyar, vagy Magyarországon tevékenykedő kőfaragók következe-
tesen tartották magukat a toscanai típushoz, s az eltérést mutató variációk is milyen ki-
emelkedőek.

Tabernákulumaink hosszú sorából kiemelkednek a pesti Belvárosi templomban le-
vők (a Nagyrévi András által 1503–1506 között és Pest városa által 1507-ben készített-

1. Zádor A., 1984. 99. 112.; Molnár A.–Németh L.–Voit P., 1961. 333–334. 389.; Feuerné
Tóth R., 1977. 51. 52.; Gerő L., 1984. 145. 178. 182.; Major M., 1983. 292. 251. 285.

1. kép. A sajókazai tabernákulum (Kamarás Jenő felvétele)

tek), valamint a Szathmáry György püspök által az 1510-es években Pécsen készíttetett), amelyek monumentális felépítettségük (a pestiek 746 cm magasak és 254 cm szélesek!) valamint gazdag és kitűnő dekorációjuk folytán, hiszen hasonló nagyszerű tabernákulumok még Toszkanában is ritkák.

A tanulmány bevezetőjében említett nagyszabású kiállításokon a művek időpontjában ismertetett² alábbi tabernákulumok közül hármat állítottak ki, a többit fényképekkel illusztrálták:

Tabernákulum Bajnáról, készült 1480–1500 között;

Tabernákulum Tereskén, 1485–1500 között, mészkő;

Tabernákulum Sajókazáról, 1500 körül, vörös márvány;

Balatonszemesi tabernákulum, 1500–1510 között, mészkő;

Tabernákulum Pomázi, 1519. mészkő;

2. Osztrák–magyar szerkesztőbizottság. Schallaburg, 82., 653., 654.

Nyírbátori tabernákulum, 1520–1526. mészkö;
Nagyvarsányi tabernákulum, 1523. mészkö;
Ágotakövesdi tabernákulum, 1534. mészkö;
Tabernákulum Csóvárról, 1530–1540. mészkö.

A sajkókait, korábbi keletkezési időpontján túlmenően kiemeli és az érdeklődés előterébe helyezi az is, hogy vörös márványból készült, márpedig annak a beszerzése és a faraghatósága is más kérdéseket vet fel, mint a különféle (kemény vagy puha) mészkövek használata esetében, mások a szerszámok, mások a megmunkálási módozatok. Vörösmárvány-lelőhely a mi környékünkön (Sajókaza környékén) nem ismeretes, ilyen kőanyagot csak a dunántúli Bajóton, Kővágószőlősen, Nemesvámoson, Siklóson, Sütőn, Sütő-Piszke bányájában, Tardosbányán és Tatán ismertek és termeltek ki.³

A kőanyag fajtája, megmunkálási módja, az alkalmazott díszítőmotívumok is alapul szolgáltak ahhoz, hogy a nem ismert alkotó művészt, műhelyt próbáljuk felderíteni. Így elindulva, s megismerve Balogh Jolán: *A márvány madonnák mestere* (Mátyás király szobrása) című kiváló tanulmányát,⁴ 1981. február 18-án⁵ – fénymásolatot küldve a sajkókai pasztoforium rajzáról és fényképéről – levélben írtam arról, hogy „Néhány motívum nagyon hasonlít a zágrábi szentségtartó fülke díszéhez”. E tanulmányban mutatta be ugyanis Balogh Jolán az 1491-ben a Frangepán család megrendelése alapján e család Hreljin nevű vára Szent György tiszteletére emelt templomába készített tabernákulumot és talált kapcsolatot a „Márványmadonnák mesterével”.

Balogh Jolán válaszában az alábbiakat közölte:⁶ „Megfigyelésével teljesen egyetértetek, a rozettamotívum valóban nagyon hasonló. Jó lenne a tabernákulumot alaposan megvizsgálni a márványtechnika szempontjából. A mesterre igen jellemző a fúró használata. Kérdés tehát, vannak-e rajta fúrónyomok, kis kerek pontok. Hasznos lenne a provenienciát is megtudni. Györffy két kazai templom adatait közli. Az egyik Szt. János ágostonos monostor, a másik Szt. Vid temploma. Mindkettő állt már a XIV. század első felében. Tehát Kaza jelentős hely lehetett, mint a Rátót nemzetség birtoka. Nagy kérdés még a címer megfejtése. A tabernákulum mecénása nyilván kapcsolatban volt az udvarral.”

A Frangepán tabernákulum rosetta díszé 3 motívum kapcsolatából és ismétlődéseiből van összeállítva, az egyik virágmotívum hasonlít is, de csak 5–5 szziromból áll, s a „Márványmadonnák mesterének” Londonban őrzött Madonna domborművén ugyancsak van egy hosszabb rozettasor körbefogalt, 6–6 szirmos virágokkal.

Azt kell mondanunk, hogy a sajkókai motívum már továbbfejlesztett és nehezebben elkészíthető munka. A Márványmadonnák mestere említett horvátországi, nagyvársonyi, budai és visevári műveinél Balogh Jolán hangsúlyozza, hogy „különösen feltűnő a fúróval kimélyített pontok sorozata. Ez a motívum a mester faragási technikájának legsajátosabb jele, megtalálható a firenzei Bargello domborművein éppen úgy, mint Forlíben a Numai síremléken”⁷

Mielőtt összehasonlításokat tennék, még utalnom kell arra a feltétlenül helytálló megállapításra, hogy e kor számos műalkotása mind művészi jelentőségével, mind történeti vonatkozásával világos tanúbizonyosága annak, hogy Mátyás udvarának művészi kultúrája hogyan terjedt ki közvetlen környezetének tagjai által messzi vidékekre. Ezt bizonyítják mostani vizsgálódási területünkön a legtöbb tabernákulum készítőjének kapcsolatai és életútja, de az is, hogy a „Márványmadonnák mestere” és a Mátyás által

3. *Kőfalvi I.*, 1980.

4. *Balogh J.*, 1980.

5. *Joó T.*, 1981. II. 18.

6. *Balogh J.*, 1981. III. 13.

7. *Balogh J.*, 1980.

2. kép. A sajókazai tabernákulum címeres lábazata
(Kamarás J. felv.)

foglalkoztatott többi nagy művész még Mátyás halála után is folytatott egy darabig munkásságot hazánkban, vagy hatott tanítványai útján.

A sajókazai tabernákulumon nem vitathatóan, nagy számban találhatók fúróval ki-mélyített pontok, mégpedig a rozetta minden virágjában 7–8, a virágokat keretező kö-rök találkozásainál 2–2, a felső sor két sarokvirágjánál 10–10, de pontok vannak a pilasz-terfejek levéldíszjeiben, 2–2 pontsor a két pilaszter szélein, 1–1 pont található az ovális díszekből álló választósornál, a bőségszarukon is. A márványban ilyen fúrónyomokat hagyó, illetve létrehozó fúrók használata nálunk nem volt általános. Ezeket a fúrókat íj-szerű szíjhurokban pödörve az Itáliából származó mesterek használták. Igen magas fokú szakmai tudás kellett hozzá, kellő gyakorlat, megfelelő vastagságú gömbölyű véső stb. E műnél láthatjuk, hogy az a sok fúrás pont nemcsak a megmunkáláshoz kellett, hanem kifejezetten díszítő céllal és nem vitathatóan előre tervezett rendszerben van elhelyezve. Esetleg a beazonosítást biztosító céllal, mesterjegyként és egyedi jellem-zőként? Ehhez jobban kellene ismernünk a „Márványmadonnák mesteré”-nek a tevé-kenységét.

A bőségszaru mint díszítőelem nem tipikus a hazai tabernákulumokon, de gyakori a quattrocenoban, így például a firenzei S. Lorenzo Desiderio da Settignano által 1460–64 között készített tabernákulumán; a firenzei S. Maria Maddalena dei Pani jobb oldali harmadik oldalkápolnájában vagy Urbinoban, a Palazzo Ducaleban stb.⁸ Bőségszarus motívum található a budai várpalota egyik töredékén is. Bőségszarus frízek vannak az esztergomi Bakócz-kápolna frízén, de ez legalább 2 évtizeddel későbbi, mint a sajóka-zai, s ugyancsak 1500 után épült János Albert lengyel herceg krakkói síremlékének bőségszarus fríze is.

Azzal kell folytatnom a kapcsolattereső fejtegetést, hogy Pulszky Károly már 1890-ben felismerte és kifejtette, hogy a gyönyörű visegrádi lunetta dombormű, az úgy-nevezett Visegrádi Madonna annak az olasz mesternek a munkája,⁹ akit Wilhelm Von

8. Balogh J., 1955. 106. j.

9. Pulszky K., 1890. 312.

Bode 1886-ban¹⁰ a Márványmadonnák mesterének nevezett el. Már Von Bode hangsúlyozza, hogy a Márványmadonnák mesterének tulajdonított legtöbb kis mellszobor szinte kivétel nélkül tabernákulumhoz tartozott, csak nincs minden tabernákulum – és különösen azoknak Madonna-reliefeket mutató részei – az eredeti helységben és az eredeti helyén, s így még ez a lényeges momentum is hiányzik a keletkezés és a művész iskolája meghatározásához.

A hazai reneszánsz tabernákulumok zöménél megvan a lunetta, a figurális oromzat is, de hiányzik ez a sajkókazai tabernákulumnál, miként a Visegrádi Madonnánál más további részek hiányoznak. a kevés – e mesterrel kapcsolatba hozottan még kevesebb – vörös márvány faragott emlékünknél (a visegrádi tubát fújó, egy rosettán ülő putto; a feliratos visegrádi figura, a budai vörös márvány darabok stb.) mint töredék!

Nem kizárt, – de a feltételezés lehetőségét sem alapozza meg a rendelkezésünkre álló anyag –, hogy a sajkókazai tabernákulum hajdani felső részén (oromzatként, vagy lunettájában) vörös márványból faragott Madonna alak volt! A tabernákulum alsó (konzolt képező) kis fülnyíláshoz alakított, egyébként masszív középső része, a kemény vörös márvány anyag (amelynek vastagsága: 18 cm, a nagyobb méretű Visegrádi Madonna vastagsága is csak 16 cm) is lehetővé tette volna ilyen Madonna-relieffel stb. való kiépítését, annak kifaragását.

Von Bode – hivatkozott tanulmányában – kapcsolatba hozta már a Márványmadonnának mesterét Mino de Fiesoleval, s utalt Donatello műhely és követők által használt gyümölcskoszorúkra, gyümölcszarvakra és hasonló dekorációk használatára. Azóta volt több hasznosítási kísérlet (elsősorban a Forlibeli Numai síremlék nyomán), viszont a síremlékre 1502. április 2-án két cesenai lakos mester, – a luganói-tó melletti Campioneban született Tomasso Fiamberti és a comoi-tó melletti Salaban született Giovanni Ricci – szobrász.¹¹

Más művekkel és részletekkel való összehasonlítások nyomán jutott Balogh Jolán arra a következtetésre, hogy a Forlibeli síremlék figurális reliefjei Giovanni Riccitol származnak és kapcsolja ezt követően a Márványmadonnák mesterének tulajdonított műveket Giovanni Riccihez, aki több ízben tartózkodott Magyarországon és akinek több munkatársát (köztük egy dalmátot „Valentinus di Giorgi de partibus Dalmatie”) megneveznek. Ez utóbbit 1480-ban. Mindenesetre dolgoztak hazánkban azokban az évtizedekben olyan itáliai építésszek és kőfaragók, akik gyakran tavasztól ősziig voltak Magyarországon, télre pedig visszatértek Itáliába.

Mielőtt összefoglalnám a sajkókazai tabernákulum mesterével kapcsolatos vélekedést, foglalkoznunk kell még a tabernákulum előkerülésének helyével, az előkerülés egyes körülményeivel, valamint a lábazon – bőségszaruk stb. között – jól látható címerrel, annak valószínűségével. (A címet tartalmazó lábati részt 2. számú képünk mutatja be.)

A sajkókazai vörös márvány tabernákulumot Vargha László akkori miskolci múzeumigazgató találta Sajókázán 1950-ben és hozatta be a múzeumba, ahol a Papszer utcai régi épület előterének falába építették be és jó két évtizedig ott volt látható, majd az 1970-es évek elején kialakított új anyagú állandó kiállítás középkori építészeti anyaga között nyert bemutatást 1982-ig. A Borsod-Miskolci Múzeum hajdani anyagának rendezése során a Herman Ottó Múzeum Helytörténeti Adattárába helyezték Vargha Lászlónak a sajkókazai református templomról 1950. XII. 31-én készített két alaprajzi vázlatát, amelyeken megjelöli, hogy a tornyot és a hajó nagyrészét XII–XIII. századi eredetűnek tartja, míg a szentély XIV–XV. századbeli. Utal a torony barokk felső részére, a karzat XVII. századi kiépítettségére, a déli kapu előtti előépitmény

10. Bode von, W. 1886. 23–32.

11. Thieme, U.–Becker, F. 1915. XI. 526. 1934. XXVIII.

XVIII. századi eredetére, a román kori – toronyból nyíló – kapu négyes béléterére, a szentély lefaragott bordaíndításainak a helyére, s a 2. vázlatán megjelöli a lebontott sekrestye helyét, s mindkét vázlaton van utalás tanulmányunk tárgyára, amennyiben a 2. vázlaton x jellel mutat a szentély északi falán, a hajdani sekrestyeajtó melletti falrészre „x Pastoforium helye?” szöveg feltüntetésével, míg a 3. jelű vázlaton ugyanott ábrázolja egy falifülke helyét. Nagy kár, hogy a vázlat mellett nincs korabeli szöveges leírás, s bár Vargha László 1951. V. 6-án is készít cédulákat a sajókazai műemlékekről is, sőt, 1952. V. 6-án 34 gépelt sorban részletezi a ref. templommal kapcsolatos (és ezeket a 25 évvel később végzett toronytatarozás és részleges feltárás adatai is alátámasztják) megállapításokat, de nem foglalkozik sem a tabernákulummal, sem a hajdani fali fülke helyével. Ezekről nem tett említést a sajókazai református templomról 1903-ban adatokat összeírt Szendrey János¹² sem, s még kevésbé Marjalaki Kiss Lajos és Szabó Ferenc 1934. augusztus 23-i sajókazai leírása.¹³ 1947. február 25-én egy II. éves építészhallgató 1:100-as léptékű alaprajzot készített a sajókazai református templomról, azonban ezen sincs utalás mégcsak a falifülke helyére sem!¹⁴

A templom történetével, berendezéseivel, megújításaival stb. kapcsolatos református egyházi iratok (akár Beregszászy Ferenc ev. ref. lelkész: A sajókazai ev. ref. egyház története című kéziratát olvassuk,¹⁵ akár különböző egyházi jegyzőkönyveket, vagy a templom 1576-i foglalását követő visszaigénylő katolikus egyházi iratokat tekintjük) nem beszélnek sehol a tabernákulum létéről, vagy elfalazásáról, bemeszeléséről. Pedig a magyar építészettörténeti kutatás, műemlékvédelmi elmélet és gyakorlat egyik legkiválóbb kutatója „A sajókazai ref. templom román kori tornyának feltárása és helyreállítása című tanulmányában¹⁶ még Eszterházy Károly egri püspöknek egy olyan – Mária Teréziához intézett – 1774. január 15-i beadványából is idéz, amelyben ilyeneket is leírnak: „... a sekrestye, amit nem több, mint kb. 25 évvel ezelőtt Radvánszky László a jogtalan foglalás a tanúbizonyosságának eltüntetésére lebontatott, a márványkereszt, amelyet 14 év előtt Czékus Imre vitetett el a templom szentélyéből”, vagy utal Mária Terézia királynő által kirendelt bizottság azon 1776. március 13-i jelentésének részleteire, amely a templom építésmóddal építettségéről, a jászói konvent levéltárában felkutatott 1329. évi osztozási okleveléből idéz, amely szerint a templomot a Putnokiak építették és megadja a templom szentélyének és hajójának hosszúsági és szélességi adatait. E tanulmány tabernákulumunkról nem is közöl többet, csak hogy: „A XV–XVI. sz. fordulójára körül kapta a templom kisméretű, vörös márványból faragott reneszánsz pasztoforiumát, amelyet ma a miskolci Herman Ottó Múzeumban őriznek.” Ezekkel a kérdésekkel azért vagyok kénytelen ilyen részletességgel foglalkozni, mert az tény ugyan, hogy az általános tudomás szerint a tabernákulum Sajókazán került elő, de a megtalálás helye, korábbi elhelyezettsége, még az ottani református templomhoz kötöttsége sem bizonyított! Ennek az állításnak az alátámasztására, s a további kutatás ösztönzésére hivatkoznom kell Megay Géza muzeológusnak az 1954. március hó 16. és 17-én történt „műemléki ellenőrző kiszállás”-ról Miskolcon 1954. március 20-án készített jelentésének az alábbiakban ismertetett részére:¹⁷ „A kastélytól távol ÉK-re egy elhagyott csűr romjai között vizsgálva a falakat, a vakolat alatt egy márványtömb töredékeit találtam meg, jobban kibontva előkerültek gótikus betűk a márványon. Tekintettel arra, hogy a

12. Szendrei J., 1903.

13. Marjalaki Kiss L., 1934.

14. Szurdoki P., 1947. II. 25.

15. Beregszászy F., 1897.

16. Détszy M., 1983. 95.

17. Megay G., 1954. III. 20.

romos csűr falában ez a lelet veszélyeztetve volt, – azokat kiszedtettem a falazatból – és a múzeum részére behoztam. Erről a tanácselnököt értesítettem, aki a legnagyobb készséggel segített munkámban. *Sajókazán már egy közeli házban egy alkalommal szép vörös márvány pasztoforium is került elő. Ez a két darab ugyanilyen vörös márványból van.*”

Sajnos már mind Vargha László, mind Megay Géza korábban elhalálozott, az ő meghallgatásukkal nem tudjuk tisztázni azt, hogy a Vargha László által talált „pasztoforium” a református templom hajdani szentély részében került-e elő a falból, vagy pedig „egy közeli házban”? (Míhez „közeli ház”-ról van szó?) A jelentés teljes szövegéből kiindulva azt vélelmezhetjük, hogy a kastélyhoz közeli házról beszél, viszont a márványtömb töredékeit (amelyek ugyanolyan vörös márványból vannak, mint a pasztoforium) a kastélytól távol, ÉK-re találtként jelöli meg, a középkori eredetű református templom viszont a kastélytól ÉNy-ra (s meglehetősen nagy távolságra) van! Még ezt a két vörös márvány darabot sem tudtuk eddig megtekinteni, mert a múzeum pincebeli kőtárában részben a zsúfoltság miatt egymásra halmozottan elhelyezett kőanyagban nem találtuk meg, most pedig a régi múzeumépület évekig tartó helyreállítása, átépítése alatt kérdés, hogy mikor kerülünk abba a helyzetbe, hogy a hasznosítást elvégezhessek. Ennek pedig igen nagy jelentősége lehet a tabernákulum további értékelésére, elemzésére, hogyha annak részeiről van szó, különösen, hogyha „gótikus betűk” segítenek a rejtély (legalább egy részének) megoldásában.

A sajókazai református templomot fél oldalról fényképezve a 3. felvételen, a helyreállított román kori részletek egy részét – a torony északi oldalán – a 4. felvételen mutatjuk be.

A tabernákulum történetét kutatva és a keletkezés, elhelyezés, megtalálás körülményeit vizsgálva feltétlenül foglalkoznunk kell *Sajókaza település történetével* is. A törzsnévi eredetű helynevek és a régészeti adatok bizonyossága szerint, a magyarság a Sajó medencéjében nyomban a honfoglalás után megtelepedett. A minket közvetlenül érdeklő területre két legjelentősebb települése Putnok és Edelény volt. Mindkettő lakott hely már a XI. század második felében.¹⁸ Szuhogy, Rudabánya és Telekes a Szárazvölgytől délre betelepült Dubicsánnyal, Kazával és Múcsonnal együtt a borsodi várhoz tartozott, egészen a XII. század közepéig. Putnok és a hozzá tartozó falvak IV. László adományaként a Rátót nemzetség kezére kerültek és a XIII. század végére a Rátót nemzeti Domokos tárnokmester utódainak, illetve az ezektől eredő kazai Kakas családnak volt itt a legtöbb falva. Ezek közé tartozott Kaza, ahol a Rátót nemzetségnek tulajdonítható a borsodi részen 10 faluból álló uradalmi központjukban a Szent Jánosról elnevezett Ágoston-rendi klostrom építése. A klostrom leégését már egy 1315. évi oklevél említi. Kaza ekkor jelentős hely lehetett, mert az 1330-as években rendszeren 32–36 garas volt az egyháztól beszedett tized, ami a Borsod megyében tizedlajstromban ekkortájt felsorolt közel 100 tizedet fizető hely közül – amelyek mögött kb. 240 lakott helység érteendő – a legmagasabb összeget fizetettnek tekintendő!¹⁹ A XIV. század elején már rendes vására és piactere volt, s ha nem is tudjuk, hogy mikor lett várossá, a XIV. században a megye gyűléseit ismét itt tartották (így 1342., 1343., 1360., 1372., 1381., 1393. években), s 1461-ben mezővárosként említik. A plébániatemplomnak – hazánkban viszonylag – ritka titulusa volt, amennyiben a pápai tizedjegyzékben a teljes név „Szt. Vitus és Modestus” olvasható. A Putnoki családbeli leszármazottak 1329. évbéli osztozkodási oklevelében a három testvér között Kazát úgy osztották meg, hogy kettőjüknek a „Szt. Vitus temploma felőli” kétharmad, egyharmada pedig „Szt. János monostora

18. Módy Gy., HOM. Évk. VIII. 1969. 207–209.

19. Csikvári A., 1939. 123–125.

3. kép. A sajókazai ref. templom déli nézete (Veres András felvétele)

felől” testvérüknek jutott. A XIV. században a nemzetség minden családja szerepel itt birtokosként, így a Felediek, Lórántffyak, Kakasok, Putnokiak, s leginkább a Kakasok, akik 1415-ben Zsigmondtól új adományt szereztek itt egyes birtokokra és akik közül az egyik ág Gyulafy nevet viselt. A rokon Jolsvai Leustak fiának, Györgynek a halála után az ő része királyi birtok lett, ezt 1435-ben Borbála királyné, majd a serkei Lórántfiak kapták meg zálogba. Zsigmond halála után Giskra hadai szereztek meg egy időre ezt a vidéket (így kezükbe került Kaza, Galgóc, Szentkirály), s véglegesen csak Mátyás király hadai szorították ki őket 1459-ben. Ezt követően is folynak a birtokos cserék, 1480-ban a Felediek a Básthiaknak, János vajda fia Leusták 1481-ben Percecsei Frank Jánosnak, 1491-ben Putnoky Pál pedig Mellétei Tamásnak zálogosítanak el birtokrészeket, de a Melléteiek már 1487-ben a Kakasoktól is vettek zálogba egyes részeket. Ezt követően a Szentannai család nyer pert a Felediekkal szemben, de zálogosítanak el később birtokot a Velezdi Kövér családnak és Csatári Istvánnak is. A XVI. századi birtokosok között a nemzetség leszármazottain kívül találjuk meg a királyt, zálogjogon a Melléthei, illetve a Melléthei Barna és Dely családot. A tabernákulum eredete szempontjából a későbbi birtokos családoknak nem lehet szerepe, ezért ismertetésüket már mellőzöm. (A báró Radvánszky család is csak 1756-tól lett birtokos Kazán, ezt megelőzően – a XVI. század végén a Széchyek, a XVII. században a Rákócziak is birtokosok lettek.) Sajókaza 1576-ban már önálló református egyház, s leányegyházai lesznek Sajóivánka és Sajógalgóc.

Foglalkoznunk kell a *tabernákulum talapzatán található címer vizsgálatával*, az eddigi ismeretek alapján számba jött családok címereivel való összehasonlításokkal, e téren levonható következtetésekkel, esetleg további kérdések felvetésével!

Már a történeti adatokból kiolvashatóan nagyszámú, hajdan Kazán birtokos nemesi család (Putnoki, Feledi, Básthi, Percecsei Frank, Mellétei, Kazai, Kakas, Lórántfy,

Velezdi Kövér, Csatári, Dely, Sori, Rákóczi, Széchy, Karvai Orle, Mladesovich, Horváth, Gyulafi) címereinek a tabernákulumon levő címerrel való összehasonlítása nagy feladatot jelentett, s azt el is végeztem a nagyszabású Siebmacher²⁰ és Nagy Iván²¹ genealógiai és heraldikai kötetek és táblázatok vonatkozó részeinél, de megnyugtató (egyértelmű beazonosítást lehetővé tevő) megállapításra nem jutottam, de nem vezetett eredményre még az sem, hogy ugyancsak a HOM Helytörténeti Adattárában, a Megay hagyatékban talált egyik (alíírás és keltezés nélkül) cédulán, „Sajókaza Pasztorofium, reneszánsz. Tomory családi címer” felirattal a tomori Tomory család címerének rajzát, a Magyarország vármegyéi és városai sorozatban 1896-ban kiadott „Abaúj-Torna vármegye és Kassa” kötet 549. oldalán ismertetett család- és birtoktörténet, továbbá címerleírást (címere: leveles koronából emelkedő szarvas), valamint a vármegyei szociográfiai sorozatban 1939-ben kiadott „Borsod vármegye” kötet 123–125. oldalaira utalást, valamint Balogh Jolánnak „Az erdélyi reneszánsz” című kötetére utalást találtam.²²

A történet többirányú vizsgálatából (de a most említett cédula megjegyzéséből is) megállapítható, hogy a Tomory család több helyen birtokos volt ugyan Borsodban és Abaújban, de sohasem említik Kazával kapcsolatban. A címerbeli ábrázolással, a címerpajzzsal magával is azonban számos eltérés is megállapítható: a tabernákulumon levő címer szarvasa másként tartja a mellső lábait, egészen más az agancs formája, a Tomory címer szarvasa a címerkép közepén és testének mintegy kétharmadával kiemelkedve áll egy háromágú koronában, ugyanakkor a tabernákulum szarvasa testének alig egyharmadával látszik, kissé hátradőlve és egy szinte lombkoronának minősítő koronából emelkedik ki. A Tomory címer koronája lebeg a címerpajzs belsejében, a tabernákulum koronán álló címer állata viszont támaszkodik a címerpajzs különböző részeire, nem beszélve arról, hogy a Tomory címer szarvasát nem járja át dárda, vagy nyíl, míg a tabernákulum szarvasának homlokából – ferdén felfelé tartó irányba – kiáll egy lándzsa szára és hegye.

A címerpajzsok formája is jelentős mértékben különbözik a két ábrázoláson. (Érdekes véletlen, hogy ismeretes és a schallaburgi, valamint budapesti kiállítás anyagában szerepelt egy másik reneszánsz tabernákulum, amelyet egy Tomori, (Tomori István erdélyi alvajda fia – Miklós –) készíttetett 1537-ben, a kolozsvári kőfaragó műhelyben, az ágotakövesdi templom számára. Ez jelenleg a kolozsvári Múzeum Történeti Intézetben van. Nagyobb, mint a mi tabernákulumunk, de teljes (szöveges, lunettás, oromzatos) felső része is megvan. Az mészkőből készült.

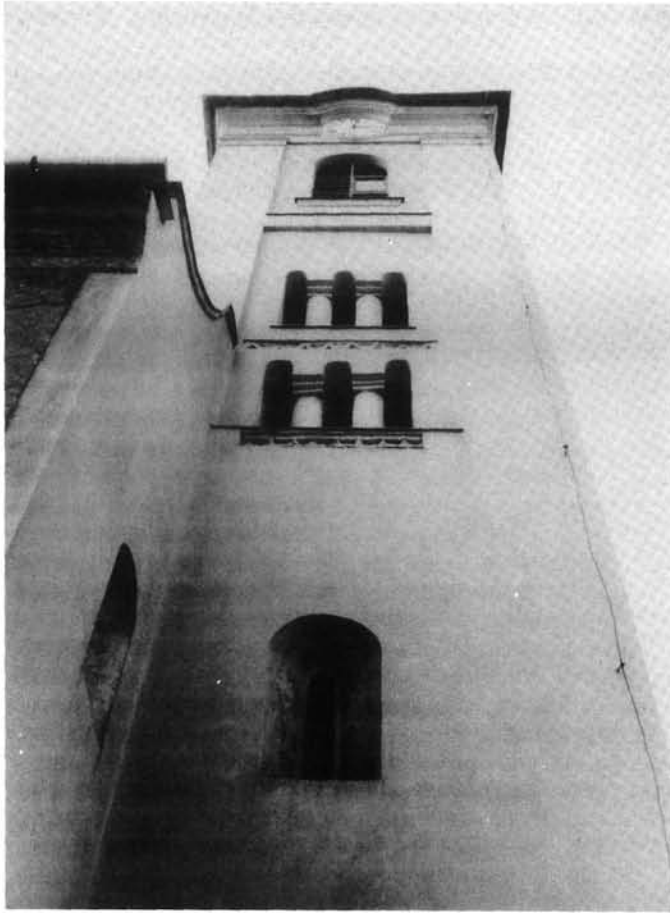
A vizsgált címerek és a tabernákulumok címere közötti eltérések részletezése hosszadalmas lenne, s tulajdonképpen azt kellene családokhoz kötötten ismertetni, hogy vagy nem azonos a címerállat, a címerkép, vagy ha van ugyan koronából kiemelkedő szarvas, akkor vagy a szarvas és az agancsok formája, (a címerállat helyzete), vagy a korona jellege és formája, a címerpajzs másféle, hiányzik a szarvas fején áthaladó nyíl, vagy lándzsa, vagy ha ilyen valahol van, akkor az a nyakon és más irányban halad át, vagy esetleg égitestek, növények is vannak még a címerképben stb. Megvizsgáltam ugyanis a címerállatból, illetve a címerképből kiindulva még számos más nagyhatalmú család címerét is, s mindenütt volt eltérés.

Nagy hasonlóság mutatkozik a magyar nemesség körében a botházy Szarvady családnál (de Rákóczy György által a XVII. században adományozott címerről van szó, nincs a fej átlöve, más a címerpajzs stb., s a kor folytán már csak érdekességként említhető), vagy a riomfalvi Szarvasy családnál, ahol még a nyakat hátulról átfúró nyíl is meg-

20. *Siebmacher*, 1885–1898. I–IV. Ungarischer Adel, Siebenbürgerischer Adel.

21. *Nagy I.*, 1857–1867. I–XIII.

22. *Megay G.*, Hagyatéka.

4. kép. A sajókazai ref. templom tornyának északi oldalán helyreállított román kori részletek (Veres András felvétele)

van, de ez is későbbi adományozású címer. A régi erdélyi családok közül a különböző Kemény családok címerei érdemeltek vizsgálatot.

Végezetül a címerkép és címerpajzs egyes hasonló részletei, valamint az eltérésekre keresett magyarázatok miatt, másrészt a reneszánsz magyarországi térhódításban játszott szerepe, a Magyarországon ezen a részben talált, azon időszakbeli vörös márvány alkotásokhoz kapcsolódó mecénási szerepe stb. miatt meg kellett vizsgálni még az erdődi Bakócz család címerére utaló körülményeket is.

A Bakócz család a XV. század közepén (1459-ben) kapta címerét Mátyás királytól és mindezt a címert, mind a Bakócz Tamás győri püspöksége idején 1489-ben Mátyás által ugyancsak a Bakócz testvérekre (és gyermekeikre) kiterjedetten megismételt címert, majd az ezeken alapítva készült Erdődy, továbbá az Erdődy-Pálffy címereket teljes mértékben a fél kocsikerékből kiemelkedő szarvas, hátrahajló agancsokkal jellemzi és ez a címerállat és ábrázolási forma szerepel a Pálffy–Daun család címerében is. (Bakócz Tamás testvéreinek gyermekei közül került ki az Erdődy grófi család ősatya, illetve az Erdődy–Pálffy grófi család ősanja.) A szarvasnyak, vagy a fej átlövését eze-

ken a címereken nem jelzi semmi, de nincs más dísz a címerben, egyedül a legelső Bakócz címernél a szarvas homlokoldalánál egy kis kereszt. A címerpajzsokat még a heraldikai szakmunkák táblázatai is egymástól eltérően mutatják be, s hasonlóan eltérést mutatnak a Bakócz címerekkel ellátott műalkotások attól is függően, hogy mikor, illetve hová készítették azokat.

Mire alapozom azt a feltételezést, hogy a tabernákulumunk címerábrázolása a mutatózó eltérések dacára is elfogadható lenne Bakócz címerként? Arra, hogy az ismert márvány Bakócz címerek (pedig aránylag elég sok ismeretes és maradt meg közülük) a legtöbb esetben és jelentősen eltérnek a heraldikai szakmunkák vonatkozó ábrázolásaitól, elsősorban a címerpajzsok alakjában, de éppen úgy a címerkép vonatkozásában, vagy a címerpajzson belüli képrészletek arányaiban. Van, ahol a címerállat (az ágaskodó szarvas) robosztus és kifejező ábrázolásával szinte kitölti az egyenesen álló, az itáliai családoknál a XV. században szokásos formájú címerpajzsot (mint például az esztergomi Bakócz kápolnának a kórustól balra levő pendentifje – csegelye – címerénél, ugyanott az oltár feletti bal oldali pilaszterfej címerénél, vagy akár a sajókazai tabernákulum címerénél). Ugyancsak az esztergomi Bakócz kápolnában az oltártól jobbra pendentifben és jobb oldali pilaszterfejen levő címerek pajzsa meglepően késői formákat mutat, bár a pajzsforma most is itáliai családi címerek pajzsát követi, s a pajzsból jóval kisebb részt tölti ki a címerállat és az alatta levő, – s az előzőtől eltérően nem is a pajzs alsó részére támaszkodó fél kocsikerék. A sajókazai tabernákulumon levő lombkorona is eltér a szokásos címerábrázolásainktól, egyrészt azzal, hogy a címerpajzs egész alsó részét átíveli, másrészt az ív sokkal nagyobb görbületű, mint a korabeli címereknél, aombok is kiemeltebbek, hangsúlyozottabbak. A mi tabernákulumunknál a szarvas testének jóval kisebb részlete látszik, mint a hazánkban ismert – szarvas címerállatú – címerek döntő többségénél.

Nem tartom kizártnak még azt sem, hogy a nem hazai művész, ahogyan nem tulajdonított jelentőséget a címerpajzson belüli arányoknak, a belső kép elhelyezésének, éppúgy mellőzhetőnek tartotta esetleg a kerék rész ábrázolását, illetve a lombkorona kihangsúlyozott elhelyezésével pótolta, a lombkorona alkalmazásához inkább szokva volt.

Bakócz Tamás 1492–1497 között volt egri püspök, mecénáskodását ezen a vidéken azzal kezdte, hogy az egri székesegyház kápolnakoszorús, körüljárós, új szentélyében a középső kápolnát felépíttette és a szentély építését befejeztette. Bakócz címer van a rozsnói plébániatemplom Szent Kereszt kápolnájának reneszánsz kapuján,²³ ezt a címert Gangel Judit olasz kialakítású címerpajzsában levőként mutatja be, s mesterként Raguzai Vincét – Mátyás király Traui Jakab nevű szobrása segédjét említi – a díszkaput is neki tulajdonítják. (Genthon István: Magyarország művészeti emlékei – Budapest, 1961. – című könyve II. kötetének 107. oldalán a gönci r. k. templommal kapcsolatban utal arra, hogy a templom szentélyén Bakócz címer, északi oldalán kis mérműves ablak, aláfalazva csillagos vörös márványtekercs.)

Bakócz Tamás mecénási tevékenysége hathatott erre a területre a későbbiekben, esztergomi érsek korában is, de esztergomi kőfaragó műhelyének kőfaragói igen széles körű tevékenységet folytattak, nemcsak helyi szükségleteket elégítettek ki, hanem távolabbi helyekre is küldözgették nagyszerű munkáikat. Sajókaza, Diósgyőr ebből a szempontból sem feküdtek távol Budától, Esztergomtól, ezt mutatják a diósgyőri gazdag faragott márványleletek, s Kaza Miskolctól, Diósgyőrtől csak 30–40 km-rel fekszik távolabb, miként Egertől sem nagyobb a távolsága 60 kilométernél.

Mivel tanulmányunk tárgya, a tabernákulum Sajókazáról került elő, keletkezési, első elhelyezési helyként foglalkoznunk kellett a közeli Felsőnyárad és Kurityán határá-

23. Gangel, J. 1942. 525–528.

ban 1408-ban alapított „Újház” pálos kolostorral is. Ez a kolostor a Perényiek által adományozott birtoktesten épült Keresztelő Szent János tiszteletére.

Az alapító Perényi Imre a felszerelésben is segítette a pálosokat. Adományt tettek a kolostor javára Perényi Imre fiai; János és István is. A Perényiek után több helyen kimagasló értékű és kvalitású síremlékek maradtak, (Tóketerebesen, Budán és éppen az említett Kurityánban is), vörös márványból készültek, a vörös márvány faragványok maradtak, nyertek említést Perényi alapításként Siklóson, Füzér várában is. A Perényiek címere ezeken az emlékeken szerepel, s annyira jellegzetes ez a címer, hogy a tabernákulumunk címerének egyetlen részletéhez nem hasonlítható, itt változtatásokra, stilizálásokra nem lehetett az előzőekben részletezettekhez hasonlóan mód, lehetőség.

Végezetül gondolnunk kell arra is, hogy nem kizárt, hogy a tabernákulum más területre, általunk még nem ismert templom számára készült (de most is hangsúlyozom, hogy minden bizonnyal olasz szobrász volt a mestere, s az ismertetett stílusjegyzék, megmunkálási mód valószínűvé teszi, hogy a Márványmadonnák mestere, vagy munkatársa volt az alkotó), még nem ismert adományozó rendelésére – aki feltétlenül a királyi udvarhoz közelálló személyiség lehetett – s ezt a tabernákulumot a török megszállás elől menekítve hozták el erre az északibb, védettebbnek gondolt országrészre.

Gondoljunk arra, hogy Mátyás király és Beatrix ismert híres domborműveit is ide – Felső-Magyarországra – menekítették, s innen – Miksa király felhívására – Bornemissza Gergely csanádi püspök és szepesi prépost küldte el 1572. márciusában Miksa királynak.²⁴

A sajkókazai tabernákulum – hányattatását bizonyítja a jelentős részek hiánya, az igen kemény márványtömb sok-sok sérülése, s a vázolt körülményekből, felmerült kérdésekből következtethetően közel 500 éves létezésének, értékelésének számos részlete is. Megérdemli a megfelelő megismertetést, a további kutatást, hiszen történelmünknek értékes tárgyi bizonyítéka, művészettörténeti kutatásoknak méltó célja.

IRODALOM

- Balogh J.*,
1955. Az esztergomi Bakócz kápolna. Budapest
1980. A Márványmadonnák mestere. Budapest
- Beregszászy F.*,
1897. A sajkókazai ev. ref. egyház története
- Bode v. W.*
1886. Die italienischen Skulpturen der Renaissance in den königlichen Museen zu Berlin
VI. Die Florentiner Marmorbildner in der zweiten Hälfte des quattrocento. Berlin
- Csikvári A.*,
1939. Vármegyei szociográfiák, Borsod-Gömör-Kishont k. ee. vm. Budapest
- Détshy M.*,
1983. A sajkókazai ref. templom ráncori tornyának feltárása és helyreállítása. Budapest
- Feuerné Tóth R.*,
1977. Reneszánsz építészet Magyarországon. Budapest
- Fraknói V.*,
1877. Mátyás király és Beatrix dombormű arcképeinek történetéhez. Arc. Ért.
- Gangel J.*,
1942. A roznói székesegyház. Technika 1942. 525–528.

24. *Fraknói V.*, 1877. 7–11.

- Marjalaki Kiss L.*,
1934. évi sajkazai jelentőív.
- Megay G.*,
1954. március 20-i útijelentése. Megay G. hagyatéka.
- Módy Gy.*,
1969. A Sajó-Bódvaköz települési és birtoklástörténeti képe a török hódoltságig HOM. Évk. 1969.
- Molnár A.–Németh L.–Voit P.*,
1961. Művészettörténeti ABC. Budapest
- Nagy I.*,
1857–1867. Magyarország családi címerekkel és nemzedékrendi táblákkal. I–XIII.
- Osztrák–magyar szerkesztőbizottság: Schallaburg '82. Matthias Corvinus und die Renaissance in Ungarn 1458–1541. (Wien) 8. Mai. 1982. 1. November 1982.
- Pulszky K.*,
1980. Három magyar érdekű olasz renaissance emlék Arc. Ért. 312.
- Siebmacher.*,
Wappenbuch, I–IV. Nürnberg, 1885–1898.
- Szendrei J.*,
1903. 376/1903. sz. jelentésének 28. melléklete.
- Szurdoki P.*,
1947. II. ép. m. h. alaprajza a sajkazai ref. templomról. OMF Műemléki Tervtár.
- Thieme–Becker.*,
1934. Allgemeines Lexikon der Bildenden Künstler von der Antike bis zur Gegenwart, XI. 1915. 526. XXVIII.
- Zádor A.*,
1984. Építészeti szakszótár. Budapest

DAS TABERNAKEL AUS ROTEM MARMOR VON SAJÓKAZA

(Auszug)

Vom 8. Mai bis 1. November 1982 richtete die in Österreich, im Burgschloß Schallaburg, sodann vom 24. Februar bis 26. Juni 1983 in der Ungarischen Nationalgalerie veranstaltete, großangelegte Ausstellung die Aufmerksamkeit der Fachleute und der Interessenten auf die zwischen 1458–1541 entstandenen Denkmäler des Königs Matthias und der ungarischen Renaissance.

Einen wertvollen und eigenartigen Teil des zur Schau gestellten und bekanntgemachten Materials bildeten 12 Tabernakel (Sakramenthäuschen), von welchen die in der Innenstädtischen Kirche zu Pest befindlichen und die gleichfalls zu Beginn des 16. Jhs. zu Pécs errichteten monumentalen Tabernakel (ähnliche kommen selbst in Toskana selten vor) sowie das aus den Jahren um 1500 stammende Tabernakel von Sajókazal hervorzuheben sind.

Diesem letzteren verleiht das Material des roten Marmors (die meisten bekannten Tabernakel wurden aus leichter zurichtbaren Kalkstein hergestellt), die Bearbeitungsweise, die Reihe der angewandten Ziermotive und ihre Kombination einen besonderen Wert, jedoch auch der Umstand, daß es trotz seines fragmentierten Zustandes (Fehlen des oberen Teils, des Gesimses, beschädigter unterer Teil) ein einnehmendes Gesamtbild gibt und zugleich auch zahlreiche Fragen stellt.

Das Hauptmotiv – die Rosettenreihe – gehörte zu den beliebten Motiven von Benedetto da Majano, jedoch besonders interessant sind die vielen, mit dem Bohrer eingetieften Punkte und ihre Unterbringung, da der Gebrauch von im Marmor solche Bohr-

spuren zurücklassenden bzw. zustandebringenden Bohrern bei uns nicht allgemein war; diese Bohrer bewirkten in bogenförmigen Riemensehnen gedreht aus Italien stammende Meister, die dazu das nötige hochgradige Fachkönnen, entsprechende Praxis, Rundfeilen von entsprechender Dicke usw. hatten. Bei unserem Tabernakel können wir auch sehen, daß die vielen Bohrpunkte nicht nur zur Bearbeitung benötigt wurden, sondern mit ausgesprochen verzierendem Vorhaben und nach einem vorher sorgfältig ausgearbeiteten System untergebracht worden sind. Hier schließen sich die Forschungen der Tätigkeit „des Meisters der Marmormadonnen“ sowie unseren Marmorfragmenten von Visegrád und Buda an.

Wir kennen den Meister des Tabernakels nicht, ja selbst betreffs des Bestellers sind zu klärende Fragen, außerdem muß die primäre Unterbringungsstelle und der abenteuerische Wanderweg des Sakramenthäuschens ins rechte Licht gestellt werden.

Tibor Joó